

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДУ ТА СУДДІ ЯК ПЕРЕДУМОВА ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ

INDEPENDENCE OF THE COURT AND JUDGE AS A PREREQUISITE OF PREVENTION THE CORRUPTION

Поліщук А.О.,

*аспірант кафедри кримінального права та кримінології
юридичного факультету*

Львівського національного університету імені Івана Франка

У статті на основі аналізу чинного законодавства, висновків Венеціанської комісії і правової літератури розглянуто і проаналізовано недоліки норм чинного Закону України «Про судоустрій та статус суддів» у частині гарантій незалежності суду та суддів, які створюють корупційні ризики, і запропоновано шляхи вдосконалення цих норм. Зокрема, відзначено можливість втручання Верховної Ради України в процес утворення і ліквідації судів і наголошено на необґрунтованому поширеному тлумаченні конституційної норми про недоторканність суддів. Також автор звертає увагу на наявність норм з оціночними судженнями, які стосуються підстав дисциплінарної відповідальності, і потребу виправлення вад юридичної (законодавчої) техніки.

Ключові слова: корупція, правосуддя, незалежність суддів, недоторканність суддів (суддівський імунітет), оціночність, невизначеність правових норм, абстрактність юридичних норм.

В статье на основе анализа действующего законодательства, выводов Венецианской комиссии и правовой литературы рассмотрены и проанализированы недостатки норм действующего Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей» в части гарантий независимости суда и судей, которые создают коррупционные риски, и предложены пути совершенствования этих норм. В частности, отмечена возможность вмешательства Верховной Рады Украины в процесс образования и ликвидации судов и акцентировано на необоснованном распространении толкования конституционной нормы о неприкосновенности судей. Также автор обращает внимание на наличие норм с оценочными суждениями, которые касаются оснований для дисциплинарной ответственности и необходимости исправления недостатков юридической (законодательной) техники.

Ключевые слова: коррупция, правосудие, независимость судей, неприкосновенность судей (судейский иммунитет), неопределенность правовых норм, абстрактность юридических норм.

This article is devoted to the analysis of the current legislation, the conclusions of the Venice Commission and legal literature in order to find out the shortcomings of the rules of the Law of Ukraine "On the Judiciary and Status of Judges". Particularly, guarantees of independence of the court and judges creating corruption risks are examined, as well as the ways of its improvement. The possibility of interference of the Verkhovna Rada of Ukraine in the process of formation and liquidation of courts is noted, and the ungrounded widespread interpretation of the constitutional norm on the integrity of judges is emphasized. The author also pays attention to the existence of norms with appraisal judgments concerning the grounds of disciplinary liability, and the need to correct the deficiencies of the legal (legislative) technique.

Key words: corruption, justice, independence of judges, immunity of judges (judges' immunity), estimation, uncertainty of legal norms, abstract legal norms.

Постановка проблеми. 2 червня 2016 року Верховна Рада України ухвалила довгоочікуваний Закон України «Про судоустрій та статус суддів» [1]. У його тексті закріплено низку новел, що покликані вдосконалити систему правосуддя і знизити рівень корупції в судовій владі. Однак, незважаючи на важливість і необхідність ухвалених нововведень, науковці приділили цьому не настільки велику увагу, як, приміром, антикорупційній реформі і недолікам антикорупційних органів.

Поряд з тим реформування системи правосуддя вважається частиною антикорупційної політики України. Зокрема, в розділі «Запобігання корупції у судовій системі та органах кримінальної юстиції» Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» серед заходів антикорупційної політики ухвалили з урахуванням висновків Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська комісія) закони про внесення змін

до Конституції та до законів України, спрямовані на реформування судоустрою та статусу суддів на основі європейських стандартів, передбачивши, зокрема:

– зменшення обсягу суддівського імунітету та надання судді лише функціонального імунітету (імунітету від звинувачення за дії, вчинені у процесі виконання суддівських функцій);

– створення в рамках судової системи окремого органу або покладення на органи суддівського самоврядування (не пов'язані з дисциплінарними функціями) консультативних функцій щодо етичних стандартів, конфлікту інтересів та декларування майна, доходів, видатків та зобов'язань фінансового характеру;

– проведення періодичного навчання суддів з питань, пов'язаних зі стандартами запобігання та протидії корупції, враховуючи їх під час атестації судді [2].

Водночас ця стаття, на наш погляд, буде актуальною, оскільки в ній розкрито деякі проблеми,

пов'язані з корупційними ризиками і незалежністю суддів, про що часто дізнаємось із засобів масової інформації.

Стан опрацювання проблеми. Серед науковців, які досліджували різні аспекти антикорупційної політики та системи правосуддя, відзначимо Л.В. Багрія-Шахматова, А.М. Бойка, М.В. Буроменського, А.В. Гайдука, В.І. Гладкіх, Л.Д. Гаухмана, А.І. Долгову, О.О. Дудорова, Д.Г. Заброду, В.С. Зеленецького, О.Г. Кальмана, М.І. Камлика, В.В. Лунєва, В.Д. Малкова, М.І. Мельника, Ю.П. Мірошника, Є.В. Невмержицького, С.С. Рогульський, Я.М. Романюка, М.І. Хавронюка, О.В. Шевченка та ін. Поряд з тим окремі аспекти судової реформи ще не повністю розкрито зазначеними авторами.

Тому мета цієї статті – з'ясувати і проаналізувати окремі недоліки чинного Закону України «Про судоустрій та статус суддів», які підривають незалежність судової влади, створюючи корупційні ризики.

Виклад основного матеріалу. Судова реформа розроблялась і проводилась протягом тривалого часу. По суті після ухвалення Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 року праця над його вдосконаленням не припинялась ні на мить. Було розроблено декілька законопроектів і запропоновано зміни до них. Водночас цей процес включав отримання висновків з рекомендаціями Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанської комісії), більшість рекомендацій якої враховано в чинному Законі України «Про судоустрій та статус суддів» [1]. Зокрема, згідно з новим законом ліквідовано вищі спеціалізовані суди, крім тих, які законодавець вважає доцільним створити; скасовано так званий випробувальний строк для суддів, призначених на посаду вперше; усунуто законодавчу і виконавчу владу від формування суддівського корпусу, суттєво знижено їх вплив на судову владу тощо.

Таким чином, судам і суддям надано значні законодавчі гарантії їхньої незалежності, що створює передумови для ефективного загибання корупції в системі правосуддя.

Так, у п. 4.1 Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову частину їхнього статусу) № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року зазначено, що «незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу, конституційним принципом організації та функціонування судів і професійної діяльності суддів. Незалежність суддів полягає передусім в їхній самостійності, непов'язаності при здійсненні правосуддя будь-якими обставинами та іншою, крім закону, волею» [3].

Незалежність судді забезпечується:

1) особливим порядком його призначення, припинення до відповідальності, звільнення та припинення повноважень;

- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення правосуддя, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) забороною втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;
- 9) функціонуванням органів суддівського врядування та самоврядування;
- 10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;
- 11) правом судді на відставку (ч. 5 ст. 48 Закону України «Про судоустрій та статус суддів») [1].

На думку деяких науковців, «незалежність визнається передумовою підвищення ефективності судової влади». Притому одним із вирішальних чинників забезпечення реформування та реальної незалежності судової гілки влади є фінансове забезпечення її діяльності, що «вимагає постійного вдосконалення механізму фінансування судової системи. <...> Натомість недостатнє фінансування діяльності судових інстанцій негативно позначається на ефективному функціонуванні судової системи» [4, с. 43]. Зокрема, представники інших гілок влади, зважаючи на неналежне фінансування судової влади і низьке грошове забезпечення суддів дореформеного періоду, вирішуючи спори, які стосувались їхніх прав чи інтересів або навіть державно-політичних інтересів, могли тиснути на суддів, пропонуючи їх фінансово-матеріальну вигоду за ухвалення судового рішення на вигідних для себе умовах.

Саме тому законодавець суттєво обмежив участь і втручання законодавчої і виконавчої гілок влади у фінансове забезпечення судової влади, надавши їй право самостійно вносити пропозиції щодо її фінансування і право розпоряджатись цими коштами.

Важливе позитивне значення має скасування п'ятирічного строку, на який суддю призначали вперше, до ухвалення змін до Конституції України щодо правосуддя. Таку зміну схвалили і науковці, і практики, зокрема самі судді, а також і Венеціанська комісія, тому що, попри потребу перевірки кваліфікованості суддів, норма Основного Закону України і попередніх законів про судоустрій і статус суддів знижували незалежність суддів. Так, призначений на посаду вперше суддя повинен був здобувати авторитет не завдяки здійсненню правосуддя справедливо і об'єктивно, а дбаючи про те, аби вислужитись перед Президентом України і Верховною Радою України. Інакше особу могли і не обрати суддею безстроково. Тому члени Венеціанської комісії неодноразово у своїх висновках зазначали: «Випробувальний термін піддавався критиці з самого початку як такий, що суперечить загальному принципу

незмінності суддів та з огляду на участь Верховної Ради України як політичного органу в процесі призначення суддів. Все це ускладнюється ще й тим, що процедура обрання суддів безстроково є не зовсім прозорою. Зазначена критика ґрунтується на тому, що випробувальний термін може обмежити безсторонність та незалежність суддів внаслідок того, що суддя виносить рішення чи вироки з метою забезпечення його/її майбутнього обрання безстроково» [5] (п. 17 Висновку Венеціанської комісії CDL-AD (2007)003). Тобто тут корупційний ризик очевидний – суддя може бути змушений ухвалювати вигідні для окремих осіб судові рішення для того, щоб його суддівську кар'єру не було зруйновано. Причому мова йде не про матеріальні цінності як неправомірну вигоду, а саме про нематеріальну форму – просування по службі й обрання на посаду безстроково.

Поряд з тим Венеціанська комісія не заперечує проти існування чи запровадження розумного, обґрунтованого випробувального строку під час формування суддівського корпусу. Так, у п. 26 того ж висновку Венеціанської комісії читаємо: «Випробувальний термін за своїм визначенням ускладнює реалізацію принципу суддівської незалежності, однак у разі його застосування він не повинен бути довшим за строк, необхідний для оцінки професійної компетенції судді. 5 років вважається занадто довгим строком. Венеціанська комісія вважає, що встановлення випробувальних термінів підважує незалежність суддів з огляду на те, що вони можуть перебувати під тиском та розглядати справи з урахуванням власних інтересів. Зазначене не повинно трактуватися як виключення будь-яких можливостей призначення тимчасових суддів. У країнах з відносно новою судовою системою перевірка професійної компетенції судді може бути практично необхідною перед його/її безстроковим призначенням. У разі, коли випробувальні періоди розглядаються як необхідні, відмова в подальшому обранні судді має базуватися на об'єктивних критеріях та із забезпеченням аналогічних процедур та гарантій, що застосовуються під час звільнення судді» [5].

Загалом, скасування випробувального строку і підвищення вікового цензу є схвальним кроком законодавця на шляху посилення незалежності й авторитетності суддів. Ці зміни повинні вплинути на формування кваліфікованого складу судів і забезпечити ефективне та якісне правосуддя, що, своєю чергою, має вплинути на зниження корупції в системі правосуддя.

Складовою частиною незалежності суддів є їхня недоторканність, призначення якої – забезпечити здійснення правосуддя. Затвердження Конституцією України гарантій недоторканності суддів зумовлено їхньою професійною діяльністю у відправленні правосуддя [3]. Проте недоторканність суддів не може бути безмежною. Тому позитивним моментом судової реформи є зменшення суддівського імунітету (недоторканності суддів) і позбавлення українського парламенту права брати участь у тимчасовому відстороненні судді від здійснення правосуддя і надання згоди на затримання чи арешт або взяття під варту,

оскільки це надавало Верховній Раді України можливість впливати на суддів з метою ухвалення ними бажаних судових рішень під загрозою надання/ненадання такої згоди. Така позиція і членів Венеціанської комісії. Зокрема, відповідно до п. 19 Висновку Венеціанської комісії CDL-AD(2013) 014 «існуюче положення, відповідно до якого суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований, буде замінено положенням, відповідно до якого необхідна буде згода Вищої ради юстиції. Це є значним покращенням існуючого положення. Однак відсутні критерії, за яких надається чи не надається така згода» [6].

Зараз таку згоду надає новостворений конституційний орган – Вища рада правосуддя, яка поки що діє як правонаступник Вищої ради юстиції. Проте проблеми існують і тут. Так, згідно з рекомендаціями Венеціанської комісії «судді повинні мати лише функціональний імунітет, імунітет щодо дій, пов'язаних з їхніми суддівськими функціями, чи такий імунітет, який забезпечує незалежність правосуддя перед загрозою неправомірного арешту» [6]. Але тільки виконанням своїх повноважень суддівський імунітет в Україні не обмежується, а визначений через норму ширшого змісту. Хоча в разі правильного й об'єктивного застосування навіть чинна редакція ч. 3 ст. 126 Конституції України і ч. 1 ст. 49 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» має право існувати. Натомість серйозна проблема полягає в іншому.

Зокрема, в ч. 3 ст. 126 Конституції України і ч. 1 ст. 49 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» зазначено, що без згоди Вищої ради правосуддя суддю не може бути затримано або утримано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину [7; 1]. Відповідно до статті 59 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» Вища рада правосуддя розглядає подання про надання згоди на затримання судді, утримання його під вартою чи арештом не пізніше п'яти днів із дня отримання подання. Це положення не узгоджується з вимогами Кримінального процесуального кодексу України, про те, що строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду не може перевищувати сімдесят двох годин з моменту затримання (ч. 1 ст. 211 КПК України) та про те, що затримана без ухвали слідчого судді, суду особа не пізніше шістдесяти годин з моменту затримання повинна бути доставлена до суду для розгляду клопотання про обрання стосовно неї запобіжного заходу (ч. 2 ст. 211 КПК України).

З огляду на цю неузгодженість можуть виникати корупційні ризики, які будуть породжувати безкарність суддів, а також ускладнювати ефективність діяльності органів досудового розслідування щодо притягнення суддів до кримінальної відповідальності.

І наостанок, не зайвим буде згадати про корупційні ризики, пов'язані з невизначеністю, абстрактністю деяких юридичних норм.

Так, незважаючи на скасування такої підстави для звільнення судді, як порушення присяги (на чому наголошував і Європейський суд з прав людини, наприклад, у справі «Волков проти України» [8], існують інші норми, які у зв'язку з оціночністю можуть стати її заміниками. Йдеться, насамперед, про істотний дисциплінарний проступок або грубе нехтування обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді. Зокрема, ч. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» намагається розкрити зміст цієї підстави дисциплінарної відповідальності судді, яка тягне за собою накладення дисциплінарного стягнення. Однак у п. 1 і п. 7 ч. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» законодавець допустив порушення логічного правила «визначення невідомого через невідоме». Зокрема, зазначається, що істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді, може бути визнаний будь-який з таких фактів:

- суддя допустив поведінку, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, в тому числі в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших етичних норм та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду;

- суддя допустив інше грубе порушення закону, що підриває суспільну довіру до суду [1].

Тобто потрібно з'ясувати, що являють собою «інше грубе порушення закону, що підриває суспільну довіру до суду» і поведінка, яка «порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя». Якщо в частині порушення етичних норм та стандартів поведінки можна посилається на Кодекс суддівської етики, то значення законодавчого формулювання «інше грубе порушення закону, що підриває суспільну довіру до суду» можна трактувати по-різному, оскільки якихось об'єктивних критеріїв поки що нема. А це, своєю чергою, може породжувати помилки чи навіть зловживання в питанні притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності.

Звичайно, тут також можна зрозуміти законодавця, тому що охопити всі випадки порушень моральних норм, що підривають суспільну довіру до суду, неможливо, і кожне порушення має оцінюватися компетентним органом – Вищою радою правосуддя. Але для того, щоб визнати суддю винуватим у вчиненні дисциплінарного проступку, необхідно довести, що він усвідомлював протиправність своїх дій, або недбало поставився до виконання своїх обов'язків.

Крім того, на ще одну прогалину і колізію Закону України «Про судоустрій та статус суддів» звертає увагу відомий фахівець у галузі антикорупційної політики М.І. Хавронюк. Мова йде про неузгодженість норм ч. 2 ст. 33, ч. 3 ст. 81 і ч. 16 ст. 79 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [1]. У них мали бути визначені вимоги до судді Вищого анти-

корупційного суду. Натомість відбувається відсилення від однієї статті до іншої або до закону, якого ще не ухвалено. Через це погоджуємось з М.І. Хавронюком, що «вимоги до кандидатів на посаду судді Вищого антикорупційного суду суперечливі» [9], тому «якщо вони мають бути визначені іншим, спеціальним, законом, то так і слід зазначити – і цим обмежитися, аби не вносити плутанину в це питання» [9].

Законодавець зробив значний крок на шляху викорінення корупції в системі правосуддя, однак необхідно вдосконалити низку положень щодо посилення незалежності суддів і судової влади. Необхідно погодитись з Ю.П. Мірошником, що запобігання корупції має базуватися на таких принципах:

- не повинні ущемлятися або обмежуватися законні права та свободи людини та громадянина;

- ефективність протидії корупції може бути забезпечена тільки узгодженими діями державних органів, громадських організацій та громадян;

- державна система боротьби з корупцією передбачає здійснення державної політики, спрямованої на усунення та нейтралізацію чинників, що сприяють розвитку корупційних дій;

- правова база боротьби з корупцією має враховувати зміни соціально-економічної та політичної ситуації в державі;

- головна увага в протидії корупції повинна надаватися запобіжним заходам, оснований на аналізі та прогнозуванні тенденцій поширення корупційних діянь;

- основні практичні заходи щодо запобігання та виявлення корупційних діянь здійснюють органи, які ведуть боротьбу з корупцією [10, с. 142].

Наведене має важливе значення, тому що незалежність суддів і судової влади є запорукою справедливого, об'єктивного і неупередженого правосуддя, а порушення процедури притягнення судді до юридичної відповідальності призведе до порушення принципу презумпції невинуватості, звівши нанівець усі зусилля правоохоронних (антикорупційних) органів щодо запобігання корупції в системі правосуддя. Інакше кажучи, недосконалі правові норми, які стосуються незалежності суддів і судової влади, можуть формувати чинники корупції в системі правосуддя, тому що, з одного боку, дають змогу суддям-корупціонерам уникнути юридичної, передусім кримінальної, відповідальності, обійшовши закон, а з іншого – перешкоджають ефективній роботі антикорупційних органів щодо запобігання корупції.

Висновки. Отже, узагальнюючи викладене в цій статті, можемо дійти таких висновків:

1. Запобігання корупції в системі правосуддя є складним процесом, який має тривати безперервно, ґрунтуючись на системі заходів, спрямованих на виявлення і усунення причин і умов корупції, з дотриманням певних принципів.

2. Однією з причин корупції в системі правосуддя залишається певна залежність суддів від впливу інших гілок влади. Тому мають бути розроблені та імплементовані заходи, які підвищать фак-

тичну, а не лише формальну незалежність суддів і судової влади. Однак не всі антикорупційні заходи, спрямовані на гарантування суддям незалежності, бездоганні, тому вони потребують вдосконалення.

3. Позитивними змінами є скасування випробувального строку для суддів, вперше призначених на посаду на підставі указу Президента України; поси-

лення фінансової самостійності суддів; обмеження суддівського імунітету тощо.

4. Водночас існує ще багато проблем, які потрібно розв'язувати, а саме: деталізувати підстави для дисциплінарної відповідальності суддів; визначити кваліфікаційні вимоги до судді Вищого антикорупційного суду; вдосконалити інститут недоторканності суддів тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII (зі змінами і доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.
2. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» від 14 жовтня 2014 року № 1699-VII (зі змінами і доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 2014. № 46. Ст. 2047.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) № 19-рп/2004 від 1 грудня 2004 року. Справа № 1-1/2004. Урядовий кур'єр від 15.12.2004 року. № 239.
4. Чорнобук В. Незалежність судової влади як складова верховенства права: фінансово-правові аспекти. Юридична Україна. 2013. № 12. С. 42–48.
5. Висновок щодо проекту Закону «Про судоустрій та статус суддів», прийнятий Венеціанською Комісією на її 70-ій Пленарній сесії (Венеція, 16–17 березня 2007). Висновок № 401/2006, CDL-AD(2007)003. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/\\$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%97%2016-17%20%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F%202007.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/229b826c8ac787dec2257d87004987c3/$FILE/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%D0%92%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%96%D1%97%2016-17%20%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F%202007.pdf)
6. Висновок до проекту Закону про внесення змін до Конституції, що посилюють незалежність суддів (включаючи пояснювальну записку та порівняльну таблицю) та на зміни до Конституції, запропоновані Верховною Радою України та пронесення змін до Конституції, запропоновані Конституційної Асамблеї України прийнятий Венеціанською Комісією на її 95 пленарній сесії (Венеція, 14–15 червня 2013 року). Висновок № 722/2013, CDL-AD(2013) 014. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/229B826C8AC787DEC2257D87004987C3)
7. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/ВР-1996 (зі змінами і доповненнями). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
8. Справа «Олександр Волков проти України» (Заява № 21722/11) від 9 січня 2013 року (зі змінами, внесеними 9 квітня 2013 року). Рішення Європейського суду з прав людини від 27 травня 2013 року, м. Страсбург 9: [офіційний переклад]. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_947/conv/print1480944341201050
9. Хавронюк М. І. Пропозиції щодо усунення корупційних ризиків під час проведення судової реформи. URL: http://pravo.org.ua/img/zstored/files/Corruption/Z-n_4734.pdf
10. Мірошник Ю. П. Організаційно-правові заходи протидії корупції в органах державної влади та управління. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2007. Вип. 16. С. 138–145.
11. Шевченко О. В. Проблемні аспекти боротьби з корупцією в правоохоронних органах України. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 2 (6). С. 126–134.